

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2019

Kazasker Manav İvaz Efendi'nin "Furûku'l-Usûl" Adlı Risalesinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi

The Translation of Kazasker Manav İvaz Efendi's Furûq al-Usûl and Its Analysis

Ahmet İNANIR

Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Department of
Islamic Law
Tokat/Turkey

ahmet.inanir52@gop.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0001-8300-2682

Atıf: İnanır, Ahmet. "Kazasker Manav İvaz Efendi'nin "Furûku'l-Usûl" Adlı Risalesinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2019): 47-74.

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.596889>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25 Temmuz / July 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 15 Ekim / Ekim 2019

Yayın Tarihi / Published: 20 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved.

Kazasker Manav İvaz Efendi'nin "Furûku'l-Usûl" Adlı Risalesinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi

Öz: Bu çalışma, Kazasker Manav İvaz Efendi'nin fıkıh usulü sahasında "Furûku'l-usûl" adlı risalesinin tercümesini konu edinmektedir. Eser her ne kadar hacim bakımından küçük olsa da furûk konularının eşbâh ve'n-nazâir eserleri içinde değerlendirildiği bir dönemde müstakil bir risale olarak yazılmış, alanındaki sınırlı çalışmalardan biridir. *Furûku'l-usûl*'ün kime ait olduğu hususu literatürde ihtilaflı bir konu olmakla birlikte bu incelemede risalenin Manav İvaz Efendi'ye ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Müellifin araştırma konusu risaleyi müderris olduğu dönemlerde kaleme aldığı söylenebilir. Risale tek başına Osmanlı medreselerinde fıkıh usulü derslerinin nitelik ve ders materyali bakımından hususiyetini gösteren bir resim gibidir. Bu resim; Osmanlı fakihlerinin kendilerinden önce yazılan usul literatürünü bazı risalelerle açıklayıp özetlediklerini göstermektedir. Müellif, risalede kırk beş başlıkta doksana yakın şekil bakımından benzer, hüküm bakımından farklı fıkıh usulü kavramını özetle tanımlamakta ve bir misal ile aralarındaki farkları açıklamaktadır. Girişinde, risalenin istifade ederken hatırlatıcı, anlatırken de yardımcı olacak ve her düzeydeki öğrencilerin kolayca ezberleyebileceği mahiyette olmasına gayret ettiğini belirtmektedir. Bu bakımdan günümüz lisans ve lisansüstü ilahiyat öğrencilerinin fıkıh usulü alanında istifade edebilecekleri yardımcı bir ders kaynağıdır. Yararlı olacağı düşüncesiyle bu risale yeni nüshalar ışığında gözden geçirilerek tercüme edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Furûku'l-usûl, Manav İvaz Efendi, Furûk, Fıkıh Usulü, Fark.

The Translation of Kazasker Manav İvaz Efendi's Furûq al-Usûl and Its Analysis

Abstract: The article handles Furûq al-Usûl authored by Kazasker Manav İvaz Efendi in the field of *uşûl al-fiqh*. Despite its small volume, Furûq al-Usûl is one of the limited works in its field, written as a self-contained treatise at a time when the subjects of *furûq* were evaluated in the works of *ashbâh wan nazâir*. In the literature, the question of whom Furûq al-Usûl belongs to is one of the controversial issues. As a result of its analysis, the article concludes that this treatise belongs to Manav İvaz Efendi and that he authored the treatise when he was a *mudarris* (lecturer). The treatise demonstrates the characteristics of the *usûl* works in Ottoman madrasas in terms of quality and course materials. This evidences that the jurists in the Ottoman period had knowledge of the previous jurists' *usûl* works and that they explained and summarized these literature in different *risâla* (treatises). Manav İvaz Efendi briefly describes almost 90 jurisprudential *usûli* terms within 45 headings and explains the differences between them with samples. These terms demonstrate similarity in terms of their form, while showing diversity in terms of ruling. In its preface, it is stated that the treatise is a mnemonic work for those who draw on it and that it also bears an auxiliary aim to assist in instructing. Nonetheless, the fact that its content is prepared to easily memorise by students at every level is emphasised by the author. In this regard, it is a supplementaty course material that today's undergraduate and graduate students in the area of Islamic studies can appeal to it on subjects related to *uşûl al-fiqh*. This treatise was translated with the intent of being instrumental and useful for those who work *uşûl al-fiqh*.

Keywords: *Furûq al-usûl*, Manav İvaz Efendi, *furûq*, *uşûl al-fiqh*.

دراسة وترجمة رسالة "أصول الفروق" لقاضي عسكر مناو عوض أفندي

الملخص: يسعى هذا البحث لدراسة متن رسالة "فروق الأصول" لقاضي عسكر مناو عوض أفندي وترجمتها، وهي رسالة في أصول الفقه. وعلى الرغم من أنها صغيرة الحجم إلا أنها كتبت كرسالة مستقلة في مرحلة تُدرج فيها أبواب الفروق في كتب الأشباه والنظائر، كما أنها أيضاً تُعد رسالة معدودة في مجالها. وانتهينا بعد دراسة الاختلافات حول مؤلف الرسالة، إلى أن هذه الرسالة هي لقاضي عسكر مناو عوض أفندي. ويمكن القول أنه كتب هذه الرسالة في الفترة التي كان فيها مدرّساً. وهذه الرسالة لوحدها كصورة تظهر لنا معالم وخصائص منهج أصول الفقه في المدارس العثمانية، وكذلك تبين لنا أن الفقهاء العثمانيين يدرسون المؤلفات حول أصول الفقه التي ألفت سلفاً بمختلف الرسالة. يحدد المؤلف تسعين مفهوماً تتشابه من حيث الشكل وتختلف من حيث الأحكام تقريباً؛ في الرسالة التي

قسمت إلى خمسة وأربعين عنواناً باختصار ويعطي مثلاً ليشرح الفروق بينها. ذكر المؤلف في مقدمة شرحه أنه بذل جهده لتكون رسالته صالحةً للحفظ والتعليم لمختلف مستويات الطلاب. ومن هنا يمكن أن يستفيد منها طلاب الجامعة والدارسات العليا المختصون بهذا المجال، وترجمنا هذه الرسالة رغبة في تعميم فائدتها، في ضوء النسخ الجديدة.

الكلمات المفتاحية: فروق الأصول، مناو عوض أفندي، الفروق، أصول الفقه، الفرق

GİRİŞ

Manav İvaz Efendi'nin Hayatı ve Furûku'l-Usûl Adlı Eseri

Manav İvaz Efendi XVI. asırda yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Doksan yılı aşkın ömür sürdüğünden onun yaşadığı yıllar Sultan II. Bayezid (1481/1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574) ve III. Murad'ın (1574-1595) iktidar dönemlerine rastlar.

1. Hayatı ve Eserleri

İvaz Efendi'nin ne zaman doğduğu konusunda kesin bir bilgi olmasa da 994/1586 yılında vefat ettiği bilgisinden hareketle XV. asrın sonlarında doğduğu söylenebilir. Doğduğu yer konusunda ise ihtilaf vardır. Bazı kaynaklar günümüzde Antalya iline bağlı bir ilçe olan Manavgat'ta bazıları da Alanya'da doğduğunu kaydetmektedir.¹ Nitekim İvaz Efendi'ye Manavgat'a nispetle "Manav İvaz Efendi", Alanya'ya nispetle de "Alâiyye" nisbesiyle anılmaktadır.² Manavgat ile Alanya birbirine sınır bölgeler olması münasebetiyle her iki isimlendirme de kullanılmaktadır. Fakat Manav nisbesinin daha çok tanınır olduğu açıktır. Nitekim Bursa kadılığı tevcih edildiğinde³ bu atamaya, "Şehr-i Bursa'ya vali oldu Manav" mısrasıyla tarih düşürülmüş,⁴ kazaskerlikten azledilince de Manav nisbesiyle şiir yazılmıştır.⁵ İvaz Efendi'nin baba ismi Bâlî'dir. Nitekim imzaladığı vakıf defterlerinde ismi İvaz b. Bâlî el-Kâdî bi-Asâkir-i Rumili olarak kaydedilmektedir.⁶ Bazı yazma eser kataloglarında ise baba ismi Abdullah olarak geçmektedir. Bu

¹ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281), 1: 147.

² İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal (İstanbul: Neşriyat Yurdu Yayınları, 1969), 1: 364; Nevzâde Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakâik fı Tekmületi'-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2: 291.

³ Bursada eğitimle ilgili bulunan bir el yazma eserde de bu kayıt yer almaktadır. Mefail Hızlı, "Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: 'Müdderisîn Vezâifi'", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 112.

⁴ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291.

⁵ "Haber-i azlî gelince Manâv'ın oğlunadır

Beni öldürdü bu gam komadı cismimde hayat" (Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, 1: 147).

⁶ Mehmet Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli* (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004), 44, 351, 421, 453, 538, 588.

kaydın hatalı olduğu söylenebilir.⁷

İvaz Efendi'nin memleketindeki ilk tahsili hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde ilim tahsil edenlerin genelde ilmiyeye mensup aile çocukları olduğu dikkate alındığında ilk eğitimini ailede aldığı söylenebilir. Ancak daha sonra İstanbul'a gelerek çeşitli âlimlerden dersler almış ve akranları arasında en çok öne çıkanlardan biri olmuştur.⁸ 954/1547 yılında Kara Çelebi, Sahn-ı Semân medresesinde müderrisen onna mülâzım olmuştur. Bir süre Rüstem Paşa'nın kapı halkından Şehsuvar Ağa'ya hocalık yapmış, ardından da Vezîriâzam Rüstem Paşa'nın iltiması ve Sultan Süleyman'ın şefaatiyle "Hâşiye-i Tecrîd" müderrisliği yapmaksızın doğrudan 30 akçe yevmiye ile Edirne'deki Beylerbeyi Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir.⁹ Bu atamayla ilk defa Osmanlı ilmiye sisteminin aşındırılmaya başlandığı iddia edilmektedir.¹⁰ 965/1557'de Mercânzâde yerine 40 akçeyle İstanbul'da Dâvud Paşa Medresesi müderrisi olmuştur. Çok kısa bir süre içinde yerinde terakkiyle Hâriç rütbesine yükselerek Muharrem 966/Ekim 1558 tarihinde Müftüzâde Ahmed Çelebi yerine hâmesi Rüstem Paşa'nın yaptırdığı İstanbul Rüstem Paşa Medresesi'ne atanmıştır.¹¹ 968 Rabülevvelinde (Aralık 1560) Nişancızâde yerine Hâsekî pâyesine terfi olmuştur. Aynı yılın Şaban ayında İstanbullu Mütekâid (Emekli) Ahmed Efendi yerine Sahn-ı Semân'a atanmıştır. Burada iki yıl görev yaptıktan sonra Şaban 970/Nisan 1563 yılında Manav Taceddin yerine Altmışlı Murâdiye Medresesine sürülmek istenmiş fakat kabul etmeyince azledilmiş ve yerine de Kaba Lûtfi atanmıştır. Fakat kısa bir süre sonra Cemâziyelâhir 971/ Ocak 1564 yılında Ma'lulzâde yerine tekrar Sahn'a atanmıştır. Cemâziyelevvel 974/Kasım 1566 senesinde Salih Molla yerine Edirne Beyâzidiyesine sürülmek istenmiş, bu görevi kabul etmemesi üzerine tekrar azledilmiş ve yerine Sâmebsûnîzâde Mahmut Efendi atanmıştır. Aynı yılın

⁷ Yazmalar 06 Mil Yz A 4915/17, no: 282, 03 Gedik 18184/10 ve 06 Hk 2726/3 numaralarda toplam dört nüsha tespit edilmiştir. (<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=%C4%B0vaz+b.+Abd>)13.07.2019.

⁸ "Eşsiz himmete mazhar yiğit, Alâiye'den gelerek saf altın gibi topraktaki diğer madenlerden ayrılmış ve o talebeler tâifesi içinde ilim ve irfânda tereddüt bırakmamakla kendini göstermişti. Asrın âlimlerinin bulunduğu mekânlardan istifadeyle aşağı mertebelerden kurtulup söz meclisinin başı olunca el emeği ile yazı tahsil etmiş ve alın teri ile faziletlerini parıldatdıktan sonra 954 tarihinde Sahn müderrisi Kara Çelebi merhûmun..." (Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291).

⁹ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 61.

¹¹ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291; Hacı Ahmet Arslantürk, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 114.

Cemâziyelâhir'in sonlarına doğru Bazanzâde yerine üçüncü defa Sahn'a geri dönmüştür. Bu durum kaynaklarda ismi geçmeyen dönemin şâirleri tarafından

“Sekiz Sahn'ı İvaz dokuz dolandı.

Baş açık yüğrügi Semâniyenün”¹² mısralarıyla ifade edilmiştir. Safer 976/Ağustos 1568'de Nâzırzâde yerine Ayasofya Medresesi'ne atanmıştır. Muharrem 977/Haziran 1569 tarihinde ise Çivizâde Efendi yerine Süleymaniye Medresesi'ne terfi etmiştir. Muharrem 981/Mayıs 1573 yılında Sultan II. Selim'in büyük özenle Mimar Sinan'a inşa ettirdiği Edirne Selimiye'sine Bostanzâde Efendi yerine atanmıştır.¹³ Burada uzun süre görev yaptıktan sonra Recep 983/Ekim 1575 yılında Bursa kadılığı tevcih edilmiştir.¹⁴ Şaban 984/Kasım 1576'da Edirne kadılığına, bir yıl sonra da (Şaban 985/Ekim 1577) İstanbul kadılığına tayin edilmiştir. İki yıl sonra Şaban 987/Ekim 1579'da bu görevinden azledilmiş, yerine Salih Molla Efendi atanmıştır. Ertesi yıl Cemâziyelevvel 988/Haziran 1580'de Abdülganî Efendi yerine tekrar İstanbul kadılığı görevine dönmüştür. Bu görevdeyken kullandığı bazı galîz (küfürlü ağır) ifadelerden dolayı hakkında tahkikat yapılmıştır. Ardından Şevvâl ayında İstanbul kadılığından azledilmiş, görevi ise Habî Mollasına tevcih edilmiştir.¹⁵ Kısa bir süre sonra ise Safer 989/ Mart 1581'de Salih Molla Efendi yerine Anadolu Kazaskeri olarak terfi etmiş, on ay kadar da bu görevde bulunduktan sonra Çivizâde Efendi yerine Rumeli kazaskerliğine terfi etmiştir. Zilhicce 991/ Aralık 1583'te de emekli edilmiş ve yerine Salih Molla Efendi atanmıştır.¹⁶ İvaz Efendi iki yıl sonra Ramazan 993/ Eylül 1585'te halefinin yerine tekrar Rumeli kazaskeri olarak geri dönmüştür. Zilkâde 994/Ekim 1586'da bir Dîvân-ı Hümâyün toplantısı sırasında rahatsızlanmış ve yerine Bâhâeddinzâde Efendi atanmıştır.¹⁷

Söz konusu hastalık kısa sürede ilerleyerek 994 (1586) sonlarında doksan yaşını aşkın bir ömür yaşadktan sonra vefat etmiştir.¹⁸ Kazaskerlikten azline ve

¹² Suat Donuk, *Nev'i-zâde Atâyî-Hadâiku'l-hakâik fi Tekmileti's-şakâik (İnceleme-Metin)* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 829.

¹³ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291

¹⁴ Bursada eğitimle ilgili bulunan bir el yazma eserde de bu kayıt yer almaktadır. Hızlı, “Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: ‘Müderrişin Vezâîfî’”, 112.

¹⁵ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291

¹⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, Haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 1: 141.

¹⁷ Selânikî, *Târîh-i Selânikî*, 1: 174.

¹⁸ Selânikî, *Târîh-i Selânikî*, 1: 174; Ali Cançelik, *Tarih Kaynağı Olarak 16. Yüzyıl Divan Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 244-245.

vefatına "mâtem-i etkıyâ" ibâresiyle tarih düşürülmüştür.¹⁹ Kabri İstanbul'da Eğrikapı dışında yaptırdığı külliyeinin camisinin hazîresindedir.²⁰ Söz konusu camii halen ayakta ve İvaz Efendi Camii diye kendi ismiyle tanınmaktadır. İvaz Efendi'nin camisinden başka çeşme ve medresesi de bulunmaktadır.²¹

Ailesiyle ilgili oğlu Yahyâ Efendi dışında pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Yahyâ Efendi ise ilmiyeye dâhil olmuş, Şeyhülislâm Mustafa Efendi'nin mülâzımlığını yapmıştır. "Mehâdîm-u sudur-u kirâm kâidesi üzere" devlete hizmeti geçen devlet adamlarının evladlarına yapılan özel uygulamaya bağlı olarak 1020'de Bâkîzâde Şeyhî Çelebi yerine İbtidâ-i Osman Paşa Medresesi'ne atanmıştır. Sonraki yıllarda çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra Konya kadılığına kadar yükselmiş ve 1033'te (1624) Birgi kadısıyken eşkiyanın saldırısı sonucu şehit edilmiştir.²²

Dönemin şairlerinden Dursunzâde Bekâyî²³ (ö. 1015/1606) ve Topal Kadı diye bilinen Filibeli Abdurrahman Vecdî Efendi²⁴ (ö. 1008/ 1600) İvaz Efendi'nin talebeleri arasındadır. Yine Mevlâ Rıdvan²⁵ ve Mevlâ Hamza el-Germiyânî²⁶ İvaz Efendi'den mülâzım olmuşlardır.

İvaz Efendi, karşılaştığı menfiliğe itiraz eden ve bunları ince nükteleriyle hicvedebilen keskin zekâsı ve hukukî olaylara insanı önceleyen yaklaşımıyla bilinen bir kişiliğe sahiptir. Hatta Atâî tarafından döneminin Nasreddin Hoca'sı olarak nitelendirilir.²⁷ Kendine has bir kişiliğe sahip olan İvaz Efendi,

¹⁹ Aşağıdaki mısralar ebced hesabıyla 990 yılında azledildiğini bildirmektedir. Şâirin mahlası bilinmemektedir.

"Haber-i azlî gelince Manâv'ın oğlunadır

Beni öldürdü bu gam komadı cismimde hayat

Bize şimdiden gerü köz kestane satmak görünür

Dîdî târihini oğlu (a bâbâ pestil sat)" (Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 1: 147).

²⁰ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 292.

²¹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, 1: 147.

²² Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 689-690

²³ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 513-514; Zeynep Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 525 ; Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Ankara: KTB Yayınları, 1988), 65-66; İbrahim Kutluk, *Kınalızade Hasan Çelebi, Tezkiretu's-Şuara* (Ankara: TTK Yayınları, 1989), 1: 218-219; İbrahim Kutluk, *Beyan Mustafa bin Carullah Tezkiretü's-Şuara* (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 32; Selami Ece, "Şirvan Şah ve Şemâil Banu", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (2003), 83.

²⁴ Filibeli Vecdî, *Filibeli Vecdî Divanı*, 49b-53a. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292405/h/filibeli-vecdi-divani.pdf>, 30 Mart 2018.

²⁵ Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin*, 615.

²⁶ Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin*, 279.

²⁷ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291.

kazaskerlikleri zamanında el-Hidâye nüshasını çekmecesine mihlatıp mansıb talep edenlere göstererek, “*Orayı kara (kaplı) kitap bilir*” dediği aktarılmaktadır.²⁸

İstanbul Vakıfları 1009 (1600) Tarihli Tahrir Defteri incelendiğinde İvaz Efendi'nin müderris, kadı ve Rumeli kazaskeri olarak görevi gereği Ebussuûd Efendi ve Çivizâde gibi o dönem ileri gelen Osmanlı din ve devlet adamlarıyla birlikte pek çok vakfın kuruluşunda yer aldığı anlaşılmaktadır.²⁹

İvaz Efendi, yazdığı eserler bakımından da velûddur. Bu eserleri İstanbul'un Eğrikapı semtinde sur dışında yaptırdığı cami ve külliyyeye kendi eliyle yazdığı bir vakıfnâme ile bağışlamıştır. Bu vakıf senedine henüz ulaşılamadığından dolayı eserlerinin kesin tespitini yapmak mümkün değildir. Ancak yapılan taramalarda Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl*'i, Burhâneddin Merğînânî'nin *el-Hidâye*'si, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm*'u, Sa'duddin Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî'nin, *et-Telvîh ala't-Taodîh li-metnî't-Tenkîh*'i ve Adudüddin el-Îc'î'nin (ö. 756/1355) *el-Mevâkıfı* hâşiye yazdığı eserler arasında sayılabilir.³⁰ Özellikle Beyzâvî hâşiyesi oldukça mufassal bir çalışmadır. Kaynaklarda otuz cilt olduğu belirtilmiş olsa da yazma eser kütüphanelerinde tam nüshası henüz tespit edilememiştir. Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin *el-Miftâh*³¹ şerhine yazmış olduğu hâşiyede ise et-Teftâzânî ile İbn Kemal'in eserlerinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır.³² Bilmen bu eseri “pek müdakkikane, arifane mütalaalarda bulunmuştur” şeklinde değerlendirmektedir.³³

Ayrıca İvaz Efendi'nin *Ferâ'izu's-Sirâcîye*'ye bir şerh yazdığı da anlaşılmaktadır.³⁴

²⁸ Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 292.

²⁹ Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, 198.

³⁰ Abdülkadir Özcan, “İvaz Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/490.

³¹ Bu eser “Haşiyetü ala Şerhi'l-Miftah li-Seyyid Şerif” adıyla Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Bölümü 34 Nk 4392'de kayıtlıdır.

³² Atâî, *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri*, 2: 291; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308), 3: 606-607; Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1: 358; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Yay., 1976), 549-550; Ömer İshakoğlu, *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 109-110; İbrahim Şaban, *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Yaptıkları Katkıları (XVII-XVIII. Asırlar)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 31; İbrahim Şaban, “Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası* 17 (İstanbul: 2010), 118, 108-132.

³³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974), 2: 667; Muhammet Abay, *Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri - Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı* (21-22 Ekim 2011), İstanbul 2012: 186, 190.

³⁴ Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde Talat 15'de 06 Hk 2240 arşiv

İvaz Efendi'nin şerh ve hâşiyeleri dışında risale ve ta'likleri de vardır:

1) *Risâle fî'l-İzâfe* adlı risalesi *Risâle fî İzafeti Misli'l-fasl ve'l-Kitâb* adıyla da yazma eser kütüphane kataloglarında İvaz b. Abdallah Alâiyeli adına kayıtlıdır.³⁵

2) İvaz Efendi'nin "*Risale fî'l-Meânî*" adlı Arap dili ve belâğatıyla ilgili bir eseri daha tespit edilmiştir.³⁶

3) İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 07 Tekeli 869/8 numarada "*Risâle fî Medlûli Kitâbi't-Tahâre*" adında bir risale tespit edilmiştir. Bu kitabın 84'a'da Molla İvaz'ın bir açıklaması ve bir hadis nakli bulunmaktadır.³⁷

4) İvaz Efendi'nin Hasan Çelebi'ye Merğînânî'nin delili bağlamında "*Ta'lika ala Kavli-i Hasan Çelebi fî Delil-i Sâhibi'l-Hidaye*" adıyla bir bir ta'liki vardır.³⁸

5) İvaz Efendi'nin *Furûku'l-usûl* adlı bir risalesi de bulunmaktadır. Bu risalenin kendi adına kayıtlı iki nüshası tespit edilmiştir.

2. Furûku'l-usûl ve Yazma Nüshaları

Furûk edebiyatı usûl ve furû' şeklinde bir alt disiplin dalı olarak oluşmuş ve süreç içinde gelişmiştir. Hatta medreselerde talebelerinin yetkinlikleri, farkları bilip bilmemesine göre ölçülmeye çalışılmıştır. Manav İvaz Efendi'nin bu risalesini yazarak talebelerine bu farkları öğretmesinin onların istihdamına yönelik bir faaliyet olduğu da akla gelmektedir. Zira ilmî rekabetin çok sert olduğu, fetihle birlikte Payitaht'ta açılan medreselerin mezunlarının sayısının sürekli arttığı ve istihdam sorununun had safhaya ulaştığı şartlarda usuldeki farkları bilmek diğerlerine karşı tercih edilme sebebi olacaktır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Furûku'l-usûl de bu asırda müstakil olarak yazılmış söz konusu literatürün ender örneklerinden biridir.³⁹ Hacı Halife

---

numarasıyla Türkçe yazma eserler bölümünde "*Şerh-i Ferâ'izu's-Sirâciye*" adlı eserin yazarı olarak kaydedilmektedir. İvaz Efendi'nin Ankara'daki Milli Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi bölümü 01 Hk 89 numara 953 "Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Taftâzânî (712-793/1312-1390)'nin *el-Muta'avel* adlı eserinin bir nüshasının da müstensihî olduğu anlaşılmaktadır.

³⁵ Yazmalar 06 Mil Yz A 4915/17, no: 282, 03 Gedik 18184/10 ve 06 Hk 2726/3 numaralarda toplam dört nüsha tespit edilmiştir. (<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=%C4%B0vaz+b.+Abd>)13.07.2019.

³⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu Lala İsmail Bölümü No: 706/892.7.

³⁷ Bu kitabın cildinin sırtı kahverengi meşin, çiçekli kâğıt kaplı ve şirazesı dağınıktır.

³⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü No: 003782/ 297.5.

³⁹ Necmettin Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar* (İstanbul: İz Yayınları, 2016), 203-205; Necmettin Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler* (İstanbul: İz Yayınları, 2013), 176.

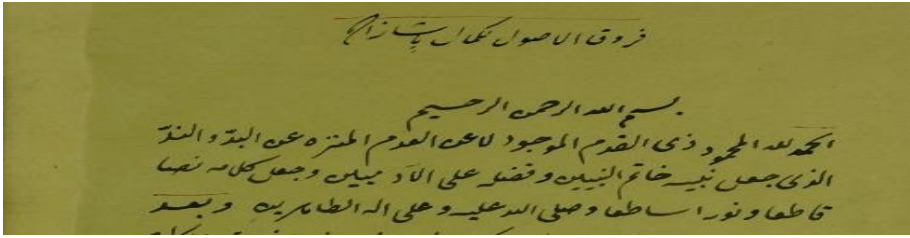
risaleyle ilgili “faydalı bir risale” şeklinde nitelemede bulunur.⁴⁰

3. Furûku'l-usûl'ün Yazma Nüshaları

Çalışmada Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek, İbn Kemal Paşa'ya nispet ederek ve dört yazma nüshaya dayalı olarak tahkik ettiği metin esas alınmıştır. Tarafımızdan yapılan inceleme sonucunda dört nüsha daha tespit edilmiş toplam sekiz yazmaya ulaşılmıştır.

3.1. Mahmudiye Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Medine'deki Kral Abdülaziz Kütüphanesi 2791/2 numarada kayıtlıdır. Yazmanın girişindeki fihristten sonra Furûku'l-usûl'un İbn Kemal Paşa'ya ait olduğu kaydı vardır. Ayrıca beşinci varakın başında “Furûku'l-usûl li-Kemalpaşazâde” ibaresi yer almaktadır. 5-12 varak arasında toplam sekiz varaktır. Nüsha okunabilir bir hatla yazılmıştır. Her bir varak 17 satır, her bir satır ise 11-14 kelimedenden oluşmaktadır. Fakat risalenin yazım tarihi ve müstensih kaydı yoktur.

Resim 1

3.2. Halep Ahmediye Kütüphanesi Nüshası

Bugün Suriye sınırları içinde bulunan Halep'in Ahmediye Kütüphanesinde 312 numarada bir mecmua içinde onyedinci sırada vr. 260-266 arasında kayıtlıdır. Risalenin başında Furûku'l-usûl li-İbn Kemal Paşa kaydı yer almaktadır. Nüsha okunabilir güzel bir hatla 1130/1717 yazılmıştır. Müstensihi Ahmed b. Muhammed olup toplam yedi varaktır. Her bir varak 29 satır, her bir satır ise 18-20 kelime arasındadır. Aynı nüshanın Kral Suûd Üniversitesi Kütüphanesine bağlı yazma eserler bölümü MS 873'de bir mikrofilmi nüshası vardır.

3.3. Kral Suûd Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Kral Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'nde mikrofilm olarak 6490

⁴⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1257; İbn Kemal Paşa, *Furûku'l-usûl li-İbn Kemal Paşa*, thk. Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek (Riyad: y.y., y.t.), 33-34.

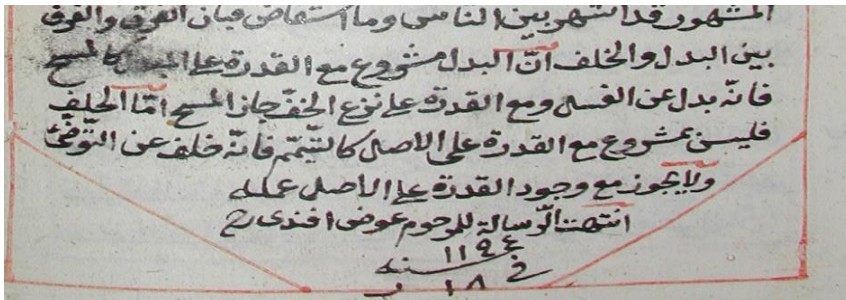
numarada bulunmaktadır. Risalenin başında Furûku'l-usûl ismi yer almaktadır. Yan kısımlarında ise bazı faydalı açıklama ve ta'likler vardır. Risalenin yazım tarihi ve müstensih kaydı yoktur. Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek bu kaydın hicri 1200'lere ait olduğunu iddia etmektedir.⁴¹ Toplam on varak olup her bir varak 17 satır her bir satır ise 8-10 kelime arasındadır.

3.4. Tunus Vataniye Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Tunus Vataniye Kütüphanesi'nde (Dârü'l-kütübi'l-vataniyye bi-Tûnis) 7329 numarada 215a-220b varakları arasında bulunmaktadır.⁴² Toplam yedi varak olup her bir varak 23 satır, her bir satır ise 10-14 kelime arasındadır. Risalenin başında isim kaydı yer almamaktadır. Risalenin 1234/1818'de istinsah edildiği belirtilmekle birlikte müstensih kaydı yoktur. Risalenin sonunda İvaz Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir. Aynı nüshanın Kral Faysal merkezine bağlı yazma eserler bölümü F 3265'de bir mikrofilmi bulunmaktadır.

3.5. Ezher Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Ezher Üniversitesi Kütüphanesi 98 numarada⁴³ yer almaktadır.⁴⁴ Varaklar üzerindeki numaralar gözükmediğinden hangi varaklar arasında olduğu tespit edilememektedir. Risalenin başında eser ismi yer almamaktadır. Okunabilir güzel bir hatla nüshanın 18 Recep 1194/20 Temmuz 1780'de istinsah edildiği belirtilmekle birlikte müstensih isim kaydı yoktur. Risalenin sonunda eserin İvaz Efendi'ye ait olduğu açıkça belirtilmektedir. Toplam sekiz varak olup her bir varak 21 satırdır. Her bir satırda ise 9-12 arasında kelime vardır.

Resim 2

⁴¹ İbn Kemal Paşa, *Furûku'l-usûl*, 29.

⁴² Şükrü Özen, "Furûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/226; Mustafa Bakır, "Kaide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/206.

⁴³ <https://ia601302.us.archive.org/zipview.php?zip=/5/items/M-0007/17234-98.zip> 22.02.2018.

⁴⁴ <http://wqf.me/?p=16703> 22.02.2018.

3.6. Konya Bölge yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası

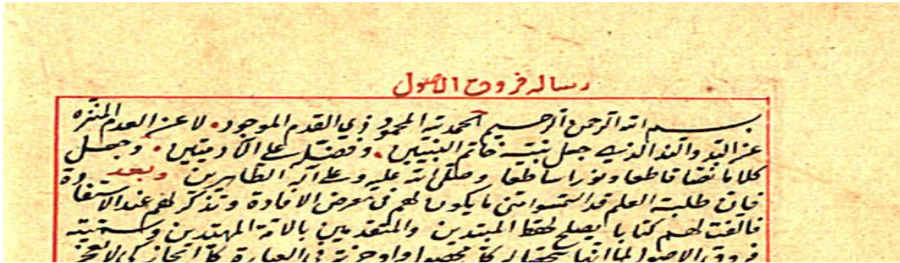
Bu nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 07 El 92/3 numarada 100b-104b arasında kayıtlıdır. Toplam beş varak olup her bir varakta 21 satır bulunmakta, her bir satırda ise 12-15 arasında kelime yer almaktadır. Risalenin başında eser ve müellif isim kaydı yer almamaktadır. Risalenin istinsah tarihi müstensih isim kaydı yoktur.

3.7. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Kastamonu İl Halk Kütüphanesi yazma eserler bölümünde 37 Hk 1877/5 numarada kayıtlıdır. Toplam dokuz varak olup her bir varakta 15 satır bulunmakta, her bir satırda ise 9-13 arasında kelime yer almaktadır. Risale talik bir hatla yazılmış olup müellif, müstensih ve istinsah tarihiyle ilgili bir bilgi yoktur.⁴⁵

3.2.8. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi yazma eserler Pertev Paşa bölümü 621 numara 38b-42a'da kayıtlıdır. Toplam dört varak olup her bir varakta 30 satır bulunmakta, her bir satırda ise 10-14 arasında kelime yer almaktadır. Risale talik bir hatla yazılmış, başta "Risâle Furûki'l-usûl" kaydı vardır. Müellif, müstensih ve istinsah tarihiyle ilgili bir bilgi tespit edilememiştir.⁴⁶

Resim 3

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İvaz Efendi, döneminde meşhur bir âlimdir. İlk atanmasından vefatına kadar görev esnasında verdiği hüküm ve kararlarla ilgi odağı olmuş, bürokrasideki atama ve azil süreciyle dillere pelesenk olmuştur. Yazdığı bazı eserlerin kaynaklarda adı geçse de günümüze ulaşmadığı, bir kısmının ise yazma eser halinde yazma eser

⁴⁵ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1877/5, vr. 81b-90a.

⁴⁶ Kızılkaya, bu nüshayı İbn Kemal'e isnad ederek atıfta bulunmaktadır. bk. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, 203. Ancak İbn Kemal'e ait olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.

kütüphanelerinde bulunduğu görülmüş ve çalışmada bazıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Yaptırdığı hayrâtтан biri olan İvaz Efendi Camii ise hala ayaktadır.

Furûkî'l-usûl'de talebelerin birbirine en çok karıştırma ihtimalleri bulunan şekil bakımından benzer, hüküm bakımından farklı fıkıh usulü kavramlarını kırkbeş başlıkta özetle tanımlamakta ve aralarındaki farkları da kısa örneklerle açıklamaktadır. Müellif risalede herhangi bir kaynağa atıf yapmamakla birlikte⁴⁷ bazı örneklerin Osmanlı medreselerinde okutulan usul ile ilgili metin, şerh ve haşiyedekilerle örtüştüğü söylenebilir.⁴⁸

Yukarıda yer verilen sekiz nüshanın dördünde müellif ismi yer almazken, diğer dört nüshanın ise ikisi İbn Kemal'e, ikisi de İvaz Efendi'ye nispet edilmektedir. Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek, İbn Kemal'e isnad edilen iki nüshadan hareketle risaleyi İbn Kemal'e nispet ederek tahkik etmiştir. Tarafımızdan tespit edilen dört nüshanın birinde Kazasker Manav İvaz Efendi'ye ait olduğu kaydı vardır. Böylece yazma eser kütüphanelerinde İvaz Efendi'ye de isnad edilen nüsha sayısı ikiye çıkmaktadır. Bu durum risalenin İbn Kemal'e âidiyetiyle ilgili soru işaretleri oluşturmaktadır. "Furûku'l-usûl Adlı Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme" adlı bir çalışmada âidiyet sorunu daha detaylı bir şekilde inceleneceğinden burada ayrıntıya girilmeyecektir.⁴⁹ Ayrıca tespit edilen diğer nüshalar diğerleriyle neredeyse birebir aynı olduğundan yeniden tahkike gerek olmadığı düşünülmektedir. Şimdi burada risalenin Türkçe tercümesine yer verilecektir.

[Furûku'l-Usûl'ün Tercümesi]

Hamd; dengi olmayan ve her türlü noksanlıktan münezzeh, yokluğu düşünülemeyecek kadar varlığı zorunlu, kıdem sıfatıyla övülmüş, nebisi peygamberlerin sonuncusu ve âdemoğullarının en üstünü olan, elçisinin sözünü de kat'î bir nas ve parlayan bir nur kılan Allah'adır. Allah'ın selamı ona ve tertemiz ailesinin üzerine olsun.

Öğrenciler benden kendileri için (usul kitaplarından) istifade ederken hatırlatıcı ve anlatırken de yardımcı olacak bir eser yazmamı rica ettiler. Bunun üzerine ben de kendilerine hidayete ulaşmış ümmetin fıkıh usulü ilmine yeni

⁴⁷ Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1877/5, vr. 81b.

⁴⁸ Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, 37-43; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 30.

⁴⁹ Söz konusu makale hakem sürecinde olup konu birlikteliği sebebiyle her iki makalede ortak ifade ve tespitler bulunmaktadır.

başlamış olanlar ile ileri bir seviyeye ulaşmış olanların kolayca ezberleyebileceği bir kitap telif ettim. Kitabın adını da hedeflenen amaca hizmet edeceği düşüncesiyle “Furûku’l-usûl” koydum. Başarılı olmaya yardımcı olan (Allah’ın) inâyetiyle ezberleyecek olanları aciz bırakmayacak şekilde konuyu mümkün olduğu kadar özetledim. Onun Rasûlü Hz. Muhammed’e (sav) ve bütün ehl-i beytine salât-u selam olsun.

1. Fark: Lâzım ve Gayr-i Lâzım (Lâzım olmayan) Şart Arasındadır

Lazım şart; varlığı kendisine dayalı olan ve yokluğunda hükümden bahsedilemeyen unsurdur. Namaz için abdestin şart olması gibi. Namazın sahih olması abdestin varlığına bağlıdır. Abdestin bulunması da namazın sahih olması için şarttır. Abdest, namaz dışındaki ibadetlerde şart koşulmadığı için bu hususta özel bir şart sayılır.

Gayr-ı lâzım şarta gelince o, nisap miktarında olmak şartıyla zekat verilecek malın üzerinden tam bir kamerî yıl geçmesi (havl-i havelân) kişinin zekâtını eda etme zorunluğu doğurabilmesi için şarttır. Kişi eğer zekâtını tam bir kamerî yıl tamamlanmadan öderse bu da caizdir. Yine efendinin (mevlâ) izni, kölenin nikâhının meşru olması için kuruluş (inikad) şartıyken kölenin efendisinin izni olmadan bir kadınla evlenmesi durumu da böyledir. Efendi eğer mevcut nikâha onay verirse yeniden nikâh yapmasına gerek yoktur.

2. Fark: Şart ve Sebep Arasındadır

Tek başına şartın hiçbir etkisi olmaz. Zira şart, kocanın eşine “Eğer o eve girersen boşsun.” demesi gibi hükmün sabit olmasına sırf bir alâmettir. Kocanın “sen boşsun” sözüne bağlı olarak kadının o eve girmesi durumunda talak gerçekleşir. Burada şartın varlığı talakın gerçekleşmesine bir sebeptir. Şarta ta’lik edilmeyen eve girmenin ise talakın oluşmasında hiçbir rolü yoktur. Fakat sebep, şarta ta’lik edildiğinden dolayı varlığı sonuç doğurmuştur. Sebep ve şart arasındaki fark böylece ortaya çıkmıştır.

3. Fark: Mana Olmaksızın Sadece Sebep ile Hem Mana Hem de İsimle (Aynı Anda) İlişkili Olma Bakımından Sebep Arasındadır

Mana bakımından değil de isim yönünden sebebe yemin örnek verilebilir. Zira yemin mana bakımından değil ama isim yönünden yemin kefaretinin vücûbuna bir sebeptir. Çünkü kişi “Vallahi şöyle yapmayacağım!” dediğinde, kişinin Allah-u Teâla’yı ta’zim etmesi gerektiğinden dolayı kişinin dürüst davranıp yeminine vefâ göstermesi gerekir. İyilik kişinin üzerinde yapması gereken bir vazife olduğu

durumlarda ise her ikisi bir araya gelemeyecek kadar birbirine zıt iki vasıf olduğundan kefâret gerektiğini söylemek mümkün değildir. Allah, ta'zim edilmediği takdirde (yemin bozulduğunda) kefâret gerekir. Kişi bu durumda yeminini bozmuş (cânî) duruma düşer. Yeminini bozması sebebiyle kişinin kefâret ödemesi gerekir. Burada kefâretin yemine izafe edilmesi ise (hakiki sebep değil) mecazî sebeptir (sebepe, hükme hemen değil sonuç itibarıyla götürüyorsa mecazî sebep olarak isimlendirilir).

İsim ve mana bakımından sebebe gelince; nimetin varlığı, şükürün vâcip olmasında etkilidir. Zekât, nimete şükür olması bakımından daha münasiptir. Bu manada eğer kişi sebep oluşmadan yani zekât verilecek malın üzerinden tam bir kamerî yıl geçmeden önce öderse bu da caiz olur. Şayet kişi daha henüz yemini bozmadan önce kefâret ödemesi durumunda ise henüz sebep oluşmadığından dolayı caiz değildir.

4. Fark: Sebep ve illet arasındadır

Sebep, vasıta yapılan şeydir. Hastalık örneğinde olduğu gibi. Çünkü hastadaki elem ve ıstırapların çoğalması neticede ölüme götüren bir sebeptir.

İllet ise mutlak satım akdi örneğinde olduğu gibi mülkiyet hükmü (zaten bu amaç için konulmuş oldu) mutlak satıma izafe edilmiştir. Çünkü mutlak satım akdi yapıldığında doğrudan mülkiyet sabit olur. Hayatta da kırma kırığın illeti olduğu gibi. Bu yüzden (şöyle) denilir: "Hükmün sübutuna sebep olması bakımından her illet bir sebeptir. Fakat her sebep bir illet değildir. Çünkü illette, hükmün sübutu doğrudan kendisine izafe edilmektedir. Her ikisi arasındaki fark böylece ortaya çıkmıştır.

5. Fark: İllet ile Delil Arasındadır

Her illet bir delildir. Çünkü o, hükmün sübutuna delalet eder. Fakat her delil ise illet değildir. Meselâ duman ateşin varlığının bir delilidir, fakat ateşin varlığının bir illeti değildir.

6. Fark: İlletle Hüccet Arasındadır

Her illet bir hüccettir. Çünkü her iddiacı (muallil) tartışırken (cedel) hasmına illetle hükmünü ispat etmek için hüccet ortaya koyar.

Hüccete gelince, her hüccet bir illet değildir. Mesela nass bir hüccettir, ama illet değildir.

7. Fark: Hissi İletlerle Şer'î İletler Arasındadır

Hissi illetler, kırılma ile kırmanın, yaralanma ile yaralanmanın birbiriyle bağlantısında olduğu gibi sonuçlarından ayrı düşünülemez.

Şer'î illetlerde ise muhayyerlik şartıyla satım akdi örneğinde olduğu gibi illet ma'lûlden ayrıdır. Mutlak satım akdi mülkiyetin sabit olması için bir illettir. Muhayyerlik şartı sebebiyle mülkiyet hemen sabit olmaz. İstisna' akdiyle satım akdi de aynı şekildedir.

8. Fark: İletin Tardının Varlığı ve Yokluğu Arasındadır

İletin tardını (طررد العلة) benimsemek (iletin kapsamına giren bütün fertlere aynı hükmün verilmesine elverişli olması) şart ve sebep arasını eşitlemeye sebep olur. Bu ise öteden beri oluşmuş icmaya terstir. Zira icmaya göre şart ve sebep arasında fark vardır.

İletin tard edilmemesi ise illetin tahsis edilebileceği anlamına gelir. İletin tahsisi ise, illeti ma'lule takdim etmek demektir. (Çoğunluğa göre illet zaman bakımından ma'lulden sonraya kalmaz yani ma'lulle birlikte bulunur.) Bu durum da her müctehidin isabet ettiği görüşüne götürür ki bu da nassın hilafıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: "Müctehid bazen hata bazen de isabet eder. Müctehid, içtihadında isabet ederse iki, yanılırsa bir sevap alır." Müctehitler bu illeti delil olarak kabul ettiklerinden delillendirilen şeyden sonra gelmesine de cevaz verirler.

9. Fark: Nassın Tahsisiyle İletin Tahsisi Arasındadır

Nassın tahsis edilmesi ittifakla caizdir. Fakat bazı âlimler illetin tahsisi konusunda ma'lulün zaman bakımından illetten sonraya kalma durumu bulunduğu gerekçesiyle caiz olmadığı görüşündedir. İletin zaman bakımından ma'lulden sonra gelmesi ise asla düşünülemez. Bu durum fukahânın ıstılahıyla şöyle açıklanabilir: İlet ma'lule bitişik (mukarin) olmalıdır. Bu açıklamaya göre ma'lul yoksa illette olmaz. Usulcülere göre ise durum şöyledir: Vücudun bir yerindeki ağrı ve sızının bütün bedende hissedilmesi gibi illet de sadece nassın özel olarak düzenlediği hüküm için olsa bile benzeri başka olaylar için de geçerli olmalıdır.

Bazı usulcüler, her ne kadar hissî illetlerle müşterek bazı yönleri olsa da şer'î illetlerin tahsisinin caiz olmadığı görüşündedir. Çünkü şer'î illet, şeriâtın kendisini tamamlayıcı kıldığı illettir. Şeriâtın, murisin çocuğunu, ölenin mirasından erkek kardeşinin pay almasına engel bir illet kılması gibi. Şeriât onu da kulların ihtiyacı

sebebiyle bir illet kılmıştır. Bazen kullar bir konuda mülkiyetin sabit olmasına ihtiyaç duyar, bazen de illetin varlığını gerektirdiği bir konuda mülkiyetin sabit olmamasına da ihtiyaç duyabilir. Dolayısıyla selem akdi konusunda ifade ettiğimiz gibi kulun ihtiyacının olmaması, hükmün sabit olmasına bir engeldir. Zira delil, yasaklanmış olan ma'dûmun satışını içermesi nedeniyle selem akdinin caiz olmamasını gerektirir. Ama Şâri' insanların ihtiyacı sebebiyle selem akdine cevaz vermiştir. İstisna' satışı da böyledir. Çünkü onda da (selem gibi) ma'dumun satışı vardır. Şer' insanların ihtiyacı sebebiyle bu akdi de caiz kılmıştır. Netice itibariyle bu yönüyle nassın tahsisiyle illetin tahsisi arasındaki fark tesbit edilmiştir.

10. Fark: Bir Şeyin Mutlak Tahsisiyle Bir Şeyin Bizzat Belirtilerek (Mukayyed) Tahsisi Arasındadır

Bir şeyin tahsis edilmesi, tahsis edilen şeylerin hâricindekileri nefyettiğine delalet eder. Meselâ Hz. Huzeyme'nin (r.a.) tek başına şahitliğinin iki kişinin şahitliği yerine geçeceğine dair özel nass bulunduğundan onun tek başına şahitliğinin iki kişinin şahitliği olarak kabul edileceğini söylememiz gibi. Neticede onun dışındakilerin tek başına şahitliğinin iki kişinin şahitliği yerine geçmeyeceği anlamına gelir.

Bir şeyi özellikle belirterek tahsise gelince; o, kendisi dışındakileri nefyetmez. Çünkü o, sadece söz konusu hususla ilgili özel nass olmuştur. Hz. Huzeyme'nin (r.a.) şahitliği konusunda söylediğimiz gibi buradaki tahsis, lafız olmaksızın sadece mana kapsamındadır.

"Zeyd âlimdir" sözünüzdeki gibi bir şeyin manası kastedilmeden özellikle lafızla belirterek tahsis yapıldığında ise bu ifade, Amr'ın cahil olduğuna delalet etmez. Fakat Zeyd'i ilim ile nitelenmek, ilmin Zeyd için sabit olduğuna hükmetmeyi gerektirir. Şer'î illetlerde de durum böyledir. Şöyle ki bir konuda hükmü tespit etmek için gelen nass, şayet kendisi dışındaki hususlarda hükmü nefyedici ise kıyas işlemi fasit olur. Hâlbuki kıyasın meşruluğu icma ile sabittir.

11. Fark: Tahsis ile İstisna arasındadır

Tahsis ifade eden delilin zaman bakımından âmm lafza bitişik(mukterin) veya ondan sonra gelmesi caizdir. Çünkü kendisi (âmm lafızdan) müstakil tek başına bir delildir.

İstisna ise cümlede müstakil bir unsur olmayıp kelamı tamamlayıcı bir özellik taşır. Meselâ bir kişi "falan kişiye bir dirhem hariç on dirhem borcum vardır" dese bu kişinin o kişiye borcu dokuz dirhemdir. Fakat "o kişiye on dirhem borcum var" der, bir müddet bekler ve sonra da "bir dirhem hariç" derse on dirhem ödemesi gerekir.

12. Fark: Tahsis ile Nesih Arasındadır

Tahsis, bir yönüyle nesih bir yönüyle beyandır. Beyan olması ise, tahsisin âmm lafza bitişik olmasına bağlıdır. Tahsis, âmm lafza bitişik olduğunda tahsis edilen kısım âmm lafzın kapsamına dâhil değildir. Meselâ bir kişi “falan kişiye bir dirhem hariç on dirhem borcum vardır” dese bu kişinin o kişiye borcu dokuz dirhemdir. Çünkü istisna ile bu miktarın lafzın kapsamına dâhil olmadığı ortaya çıkmıştır. Durum yukarıda açıkladığımız şekildedir.

Nesih, başlangıçta (yani hüküm ilk defa konulurken) mensûh olması amaçlanmadığından dolayı hükmün kapsamı ve süresini beyan eder. İşte bu da tahsis ile nesih arasındaki farktır.

13. Fark: Hâs ve Âmm arasındadır.

Âmm, hayvan kelimesinde olduğu gibi kapsamına giren her şeyi (müsemma) içine alan lafızdır. Âmm, şümûl anlamındaki umûm kelimesinin ism-i failidir. Yağmur kelimesi düştüğü bütün yerleri kapladığından dolayı âmmdır. Bir şeyin âmm olması, kendine uygun düşen her şeyi içine alması sebebiyledir.

Has ise sözlükte bir tek şeyi (infirad) ifade etmek için konulmuş lafızdır. Bir kişi hakkında o özellikte tek bir kimsedeysse “O falanın özelliğidir” denir. Hâssın hükmü ise, ifade ettiği bilgi kesin olup gereğiyle amel etmek vâciptir.

14. Fark: Âm ve Mutlak Arasındadır

Âmm lafzı yukarıda açıkladığımız gibidir. Mutlak ise cinsi içerisinde şümûlsüz ve tayinsiz bir şekilde şâyi olan lafızdır. Meselâ Allah u Teâlâ'nın “bir köle azâd et” (el-Mücâdele 59/3) sözü mutlak bir ifadedir.

15. Fark: Mutlak ve Mukayyed Arasındadır

Mutlak yukarıda açıkladığımız gibidir. Mukayyed ise zat ve sıfatı içine alan lafızdır. Allah Teâlâ'nın “Mümin bir köle azâd et!” (en-Nisâ 4/92) âyetinde, köle iman sıfatıyla kayıtlanmıştır.

16. Fark: Tahsis ve Takyid Arasındadır

Tahsis, âmm lafızdan yapılır. Meselâ “Üzerine Allah'ın ismi zikredilmeyenlerden yemeyin” (el-En'am 7/121) âyeti böyledir. Bu âmm lafızdan unutan ve dilsizin kestiği şey tahsis edilmiştir.

Takyid ise mutlak kavramıyla ilgilidir. Allah Teâlâ'nın “Mümin bir köle azâd et!” âyetinde köle iman sıfatıyla takyid edilmiştir.

17. Fark: Kıyas ve İstidlal arasındadır:

Kıyas; sırf dil yoluyla anlaşılamayan yani nassın biçimsel olarak şer'î hükmü içermesi yoluyla değil reyle nassdan illeti tespit edilen asıldaki şer'î hükmü,

hakkında nass olmayan konuda(fer'e) ta'diye etmektir. Hz. Peygamber'in (sav) "Buğday buğday karşılığında aynı miktarda, fazlalık ise ribadır" sözü hakkında söylediğimiz gibi illet doğrudan ne buğdayın kendisinden ne de dilden anlaşılmadığı için sözü edilen buğdayda ribânın cereyan etmesindeki illetin keyl ve vezn olduğu reyle istinbat edilmiştir.

Her kıyas bir istidlaldir hükmü ise şu şekilde açıklanabilir. Siz illetinin misliyle asıldaki hükmün mislini fer'e de verileceği sonucuna varırsınız (istidlal edersiniz). Fakat her istidlal kıyas değildir. Çünkü bir kimsenin kusursuz yaratıcının (c.c.) varlığı hakkında mahlûkât ve masnûâtı delil getirmesi kıyas değildir. Dumanın çıkmasını ateşin varlığını delil getirmek de böyledir bu durumda kıyas yapılmış olmaz. Bu açıklamalardan aralarındaki fark da ortaya çıkmıştır.

18. Fark: Taklid ve İctihad Arasındadır

Sözlükte taklid, gerdanlık vb. insan veya hayvanın boynuna takmak anlamındadır. Fıkıh usulü terimi olarak bir âlimin içtihadî bir meseleye dair görüşünü delile dayalı olmaksızın benimsemeyi ifade eder. Burada sorumluluk, boyna takılan gerdanlık gibi kendisinin isabetli icthad yaptığına inanılan kimseye yüklenmektedir. Taklidin hükmü ise icthad ehliyetine sahip kimse için(taklid gereksiz olduğundan) vebal içermesidir.

İctihad kelimesi ise cehd kökünden türemiş olup bütün gücünü kullanmak anlamındadır. İctihad fakihin herhangi bir şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün çaba ve gayretiyle delilleri incelemesidir. İctihad yapan kimse sevap alır.

19. Fark: İctihadın Hükmü ve İctihadın Aslı Arasındadır

Müctehid icthad sonucu ulaştığı hükümde isabet ettiği net bir şekilde belli değildir. Zira Nebi'nin (sav) "Bir müctehid icthadında bazen isabet ve bazen de hata eder. İsbet ederse iki sevap; hata ederse bir sevap kazanır."

İctihadın aslında ise müctehid katî olarak hükmünde isabet eder. Allah Teâlâ'nın şu buyruğu bu durumu ifade eder: "(Savaş gereği,) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah'ın izniyledir..." (el-Haşr 59/5)

20. Fark: Hükmün Ta'diyesi (Asıldaki Hükmü, Fer'e Vermek) ile Ta'diye Edilememesi Arasındadır

Hüküm, vaz' olunduğu şeyde sıfat ismiyle sabit olduğunda -ki o müştak

isimdir- kendisi dışındaki diğer yerlere de geçer. Zira hüküm daima vaz' olunduğu şeylerde umum ifade eder. Hakkında nass olan husus has bile olsa icab ettiği (mucebi) hususta yani kendine uygun düşen her şeyi içine alması konusunda âmm'dir. Onun umum ifade etmesi hükmünün de hakkında nass olmayan konularda âmm olduğuna delalet eder. Bu durumun örneği Allah Teâlâ'nın şu âyetidir: "O ikisine (anne-baba) öf bile deme!" (el-İsrâ 17/23) Bu âyete göre öf denilmesi nass ile haramdır. Darb, sövme ve katilde aynı yasak kapsamında ve hatta öften daha ileri düzeyde şiddeti içerdiğinden "öf" ifadesine göre bunların hayli hayli haram olması gerekir.

Hükmün hakkında nass olmayan başka bir şeye geçirilmemesi ise şöyledir: Hüküm ne zaman malum bir şey hakkında isimlendirilen bir isimle sabit olursa bu durumda hüküm sadece nassın vârid olduğu hususla sınırlı olup başkasına aynı hüküm verilmez. Bu durumun örneği Allah Teâlâ'nın şu âyetidir: "Size leş ve kan haram kılınmıştır." (el-Mâide 5/3) "Kan" kelimesi âmm bir isim olduğundan hüküm sadece kan kapsamına giren şeyleri kapsar, kan dışındaki şeylere kanla ilgili hüküm verilemez.

21. Fark: Delalet ve Kıyas Arasındadır

Delalet; hükmün nassın manasıyla (rey ile istinbat yoluyla değil) dil bakımından sabit olan her şeye denir. Yani Arapça bilen herkes işittiğinde konuşanın ne demek istediğini anlar. Allah Teâlâ'nın şu ayeti buna örnektir: "O ikisine (anne-baba) öf bile deme!" (el-İsrâ 17/23) Öf demenin ne anlama geldiğini bilen herkes katl, darp ve sövmenin öf demeye göre daha öncelikli haram olduğunu bilir.

Bazı usulcüler bu celi kıyastır (delâlet) görüşündedir. Bu durumda onu (celi kıyası) inkâr eden kâfir olur.

Kıyas ise nasstan yani sırf dilden anlaşılmaz fakat fer' hakkında hükmün sabit olması onu asla bağlayan mana (illet) münasebetiyledir. Farenin artığı (salyası) konusunda biz Hanefiler şu görüşteyiz: "Fare artığı kedinin artığına kıyasla temiz/tahirdir. Çünkü o (kedi) "etrafta dolaşan" olmasıyla gerekçelendirilmiştir." Hz. Peygamber (sav) "Kedi necis (pis) değildir, o sizin çevrenizde dolaşanlardandır"⁵⁰ buyurdu. Nebi (sav) zaruret sebebiyle yani kedi ve benzerlerinin etrafta dolaşmasından sakınmanın mümkün olmamasını illet yaptı. Farenin durumu da bu kapsamdadır. Dolayısıyla farenin artığının da kedi gibi

⁵⁰ Nesâî, Tahara, 54; İbn Mâce, Tahara, 32.

temiz olması hükmü sabit olmaktadır. Böylece ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

22. Fark: Celi Kıyas ve Hafi Kıyas Arasındadır.

Kıyas-ı celi; anne-babaya öf demenin nassla haram olduğunu açıkladığımız bölümde görüleceği üzere kıyas-ı celîyi inkâr eden kimse kâfir olur. Fakat öf demenin ne anlama geldiğini bilen darp, sövme ve katlin öf demeye göre daha öncelikli haram olduğunu bilir. Öf demenin ne anlama geldiğini bilen kimse için bu kıyas-ı celîdir. Hafi kıyas ise onun aksinedir. Zira hafi kıyas zan ifade etmesi ve içinde şüphe ve ihtimal barındırması yüzünden onu inkâr eden kâfir olmaz.

23. Fark: Fer' ve Asıl Arasındadır

Asıl, bizatihi müstakil ve unsurlarını da kendine tâbi kılarak tek başına daha önce var olan şeydir. Bu durumda o, sıfatlarla zatın var olması şeklindedir. Zat tek başına müstakildir. Sıfat ise zâtle birlikte bulunur, ondan müstakil bir varlığı yoktur.

Fer' ise kendisinin hükmü olmayan yalnız aslın hükmünü alabilen şeydir.

24. Fark: Delalet ve İşaret Arasındadır

Delalet yukarıda açıkladığımız gibidir. İşaret konusunda ise görüşümüz şu şekildedir:

Çıkarılan hükümlerin hepsi sözün kendisinden tespit edilmiştir. Fakat sözün sevk ediliş gayesi değildir. Bunun benzeri beş duyuyla gözlenebilen olaylarda kişinin bir insana baktığında onun sağında ve solundakileri göz ucuyla görmesi gibidir. Fıkıh usulünde ise Allah Teâlâ'nın "Allah'ın verdiği bu ganimet malları bilhassa; yurtlarından ve mallarından edilmiş muhacir fakirlerindir" (el-Haşr 59/8) âyeti ganimetlerdeki hak sahiplerini beyan etmek amacıyla indirilmiştir. Ancak muhacir fakirler ifadesiyle kâfirlerin ele geçirmesiyle onların mülkleri üzerindeki mülkiyetlerinin kalktığı anlaşılmaktadır. Zira kâfirler muhacirlerin mallarına el koyarak sahip oldular. İşte bu hüküm sözün işâretiyle anlaşılmaktadır.

25. Fark: Kinâye ve Sarih Arasındadır

Sarih; sübut bakımından açık, mana bakımından aşikâr olduğundan, ifadeden ne kastedildiği belli olan her lafızdır. "صرح رأي" ifadesi görüşünü beyan etti, belirtti manasına gelmektedir. Şairin sözü şöyledir:

"فلما صرح الشر - فأمسى وهو عريان"

"Ne zaman şer açıkça yapılırdı o da bu yüzden çıplak bir şekilde geceledi". Yani şerri açığa çıkardı, zâhir oldu. Ayrıca ihtişamıyla apaçık görünür olması

nedeniyle saraya sarh da denilir. (en-Neml 27/44)

Sarihin hükmü: kinâyeli sözün aksine başka bir delile gerek kalmadan (dil açısından delalet ettiği anlam sebebiyle) zâhiriyle amel edilebilmesidir.

Kinâye ise mananın örtülü olduğu, kastın gizlendiği her lafızdır. (كنوت الشيء كنيته) “Şeyin üstünü örttüm, künyeledim” denilir. Kinâyenin hükmü ise başka bir delile ihtiyaç duyulmadan (sırf dil açısından delalet ettiği anlam sebebiyle) zâhir manasıyla amel edilememesidir. Mesela talak konusundaki kinâyeler böyledir. Zira bir kimse karısına “sen bâyinsin” dese ve bunu söylerken talakı kastetmediği takdirde talak gerçekleşmez. Çünkü beynûnet hakiki anlamında tarafların birbirinden ayrılması ve uzaklaşması demektir. Ancak boşanma konusunda ise ihtimallidir. Kast edilen mananın belirlenmesi için niyete itibar edilir.

26. Fark: Hissi Usul ile Şer’î Usul Arasındadır

Hissi usul daha önce açıkladığımız şekildedir. Şer’î usûlde; bir şeyin hem aslen hem de tâbi olarak -delilin hükümle birlikte olması gibi- bulunması caizdir. Delil; kuruluş ve vücûd bakımından asıldır, hüküm, delilin varlığıyla sabit olduğundan delile tâbidir. Aslında hüküm, amaç ve gaye yönünden ise asıldır. Bu durumda delil ona tâbidir. Delilin konuluş amacı hükmü tespit etmektir. Bu durum alışverişte tam olarak böyledir. Satım akdi mülkiyetin kendisiyle sabit olması bakımından asıldır. Mülkiyetin sabit olması hükmü ise satım akdine tâbidir. Satın alış tamamlandığında ise mülkiyetin nakli hükmü asıl olur ve bu durumda satım akdi ona tâbi olur. Çünkü satım akdinin amacı tarafların zimmetinde mülkiyeti sabit kılmaktır. Bunlardan her biri birbirleri için hem asıl hem de tâbi olurlar.

27. Fark: İzmâr(اضمار) ve İktizâ Arasındadır

İzmâr, hazfin bir çeşididir. İktizâ ise sözün anlamlı olabilmesi için söze ekleme yapmaktır. “Köye sor” (el-Yusuf 12/82) âyeti bunun örneğidir. Yani “köy halkına sor” demektir. Burada “halk” dil açısından sözün anlamlı olabilmesi için söze eklenmektedir. Zira soru yalnız köy halkına sorulursa anlamlı olur.

İktizâyaya gelirse o, söze ziyade kabilinden olup, şer’an sözün anlamlı olabilmesi için söze ekleme yapmaktır. Bir kişinin “köleni azâd et benden bin dirhem” demesi de böyledir. Efendi bu söz üzerine kölesini azâd etse “bin dirhem benim borcumdur” dememesine rağmen azâd gerçekleşir ve bin dirhemi söz konusu kişi borçlanmış olur. Satım akdi, şer’an sözün anlamlı olabilmesi için sözün muktezasının önceki bir satım akdi olduğu için eklenmiştir. Bazıları her ikisi de aynı şeydir görüşündedir.

28. Fark: Hakikat ve Mecazın Tanımı Arasındadır

Hakikatin tanımı; hakikatte de insana ıtlak edilen âdemoğlu ismi gibi hiçbir

şekilde hakiki anlamının dışında kullanılmayan, kendisinden hakikat hiçbir zaman nefyedilemeyen, nefyedene de yalancı denilen her halükârda müsemâmâya ıtlak olunan lafızdır.

Mecaz ise duvara nakşedilmiş insan resmine de âdemoğlu ismi verilmesi gibi lafzın dilde konulduğu ismin hakiki anlamı dışındaki bir manada kullanılabilen, kullananın da yalancı olarak adlandırılmadığı her halükârda mutlakı üzere (mecaza hamli mümkün olan ifade biçimi) ıtlak edilen lafızdır. Böylece her ikisi arasındaki fark ortaya çıktı.

29. Fark: Örfî ve Lügavî Hakikat Arasındadır

Lügavî hakikat; dilde konulduğu anlamda kullanılan her lafza denir. Örfî hakikat ise "adl" kelimesinin "âdil" kimse için kullanılması gibidir. Adl kelimesi mastarken örfî kullanımda fâile sıfat olmuştur. "فلان عدل" "adaletli filan kişi" denildiğinde, o kimse âdildir demektir. "عُور" dibe gitmek, çekilme, az olmak, yani "عائرا" ise oyuk, çukur, derin vb. anlamına gelmektedir. "عُور" kelimesi (غار المار يغور) "ziyaretçi çekildi, azaldı." sözünden mastardır. Sonra sıfat olmuştur. Şu ayet buna örnektir: (إِنْ أَصْبَحَ مَأْوُكُمْ عُورًا) (el-Mülk 67/30) "Suyunuz çekilirse" âyetteki dibe çekilmek anlamındaki "عُورًا" mastarı, dibe çekilip giden "عائرا" ism-i fâili anlamında kullanılmaktadır. Şöyle söylendiğinde yine benzer kullanım olur: "هذا درهم ضرب" "Bu dirhem devlet başkanının bastırıldığı dirhemdir" cümlesindeki "ضرب" kelimesi "مضروب" (darp edilmiş/bastırılmış) manasındadır. Burada mastar, mef'ulü anlamında kullanılmıştır.

30. Fark: Şer'î ve Lügavî Hakikat Arasındadır

Lügavî hakikat açıkladığımız gibidir. Şer'î hakikat ise "الصلاة" salât kelimesi gibi dilde konulduğu anlamın dışında bir anlamda kullanılan her lafızdır. Onun dilde konulduğu hakiki anlamı yalnız duadır. Nitekim Allah Teâlâ'nın "Onların Kâbe'nin yanındaki "salatları" yalnızca ıslık çalmak ve alkışlamaktır" (el-Enfal 8/35) şeklindeki âyetinde geçen "الصلاة" salat kelimesi duaları demektir. Yine Allah Teâlâ'nın "Senin salatın onlar için sekinettir" (et-Tevbe 9/153) âyetindeki "الصلاة" salâtın ifadesi yaptığın dua anlamındadır. A'sâ Meymun b. Kays şiirinde salat kelimesini (dua anlamında) şöyle söylemiştir: "وصلى وارتسم" "Dudağında izi kalacak şekilde dua etti." Daha sonra salât kelimesi şer'an bilinen fiiller (namaz ibadeti) anlamında kullanıldı. Böylece o, şer'î hakikate dönüştü. Şâriî bu kelimeyi zikrettiğinde duyan kişi bu anlamı anlar. Bu yüzden hakiki olarak sanki bu anlam için vaz edilmiş gibi oldu.

Savm kelimesi de böyledir. Çünkü o dilde konulduğu anlam bakımından bir şeyi tutmak, sınımsıkı sarılmak, alıkoymak; bir şeyden el çekmek ve kendini tutmak anlamında imsâk demektir. Allah Teâlâ Meryem’i anlatırken (إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا) “Şüphesiz ben Rahmân’a savmı (susmayı) adadım.” (el-Meryem 19/26) Yani konuşmaktan el çektim Meryem’in sözünü tefsir ediyor. İmriulkays şöyle söylemiştir:

فدعها وسلِّ الهمَّ عنك بجزرة دُمُولٍ إِذَا صَامَ النَّهَارُ وَهَجَرَ

“Onu bırak ve güçlü Cesra devesine binerek kendinden hüznü atıp sabret

- Gün ışığı ortalığı kapladığında (savm) çek git.”

Şeriat, savm kelimesini belli bir zaman içinde kendini belli şeylerden alıkoymak manasında kullandı ve bu anlam dilde konulduğu anlam gibi şer’î hakikî anlam kazandı.

31. Fark: İstisna-i Hakiki ve Mecâzi Arasındadır

İstisna-i hakiki meselâ “Zeyd hariç kavm bana geldi” diyen kimsenin şu sözündeki gibi cins istisnalarıdır:

Mecâzi istisna ise Allah Teâlâ’nın “Orada boş söz (lağv) işitmezler sadece (meleklerin) “selâm!” (deyişini) işitirler” (el-Meryem 19/62) Burada selam kelimesi lağv kelimesi kapsamında değildir. Bu sözcük bir şey gizlenerek hakiki anlamda kullanılmaktadır denildi. Yani burada selamlaşma sözü lağv sözden istisna edilmektedir.

32. Fark: İzafet-i Hakiki ve İzafet-i Mecâzi Arasındadır

İzafet-i hakiki; Örneğin kalkmak, oturmak, gitmek vb. fiillerin belli fâile izafe edilmesidir. İzafet-i Mecâzi ise fiilin belli olmayan bir fâile izafe edilmesidir. Ağacın boyu uzadı, meyve verdi, duvarı yıktı denilmesi vb.

33. Fark: Hakiki Ruhsat ve Mecâzi Ruhsat Arasındadır

Hakiki ruhsat; fiil haram ve yasak olsa da fâili sorumlu tutulmayan ruhsattır. Meselâ küfrü gerektirecek sözü ikrâh altında söylemekle ölümcül açlık ve ikrâh sebebiyle başkasının malını telef etmek böyledir. Yaratıcının inkârı aklen ve şer’an haramdır. Başkasının malını itlaf etmek de böyledir. Şeriat, diliyle küfrü gerektirecek sözü ikrâh altında söylemeye ruhsat verdiği için hakiki ruhsat meydana gelir. Ölümcül açlık ve ikrâh altında başkasının malını itlaf etmede aynı şekilde hakiki ruhsat oluşur.

Mecâzi ruhsat ise açlık anında leşin yenmesi, zaruret durumunda şarabın içilmesi gibi ki; bunların haramlığı nas ile sabittir. Nass bunları her durum ve zaman için haram kılmış, ancak bazı istisnalar getirmiştir. “Kim şiddetli açlık

durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse..." (el-Maide 5/3) "Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur." (el-Bakara 2/173) Leşin kendisi haram olmaya devam etmekle birlikte müstesnanın hükmü kendisinden istisna edilen hükmün aksinedir. Bu durum mecaz yoluyla ruhsat diye isimlendirilir.

34. Fark: Haber-i Vâhîde Dayalı İcma ile Olanla, Müfesser Nassa Dayalı İcmayla Sabit Olan Hüküm Arasındadır

Haber-i vâhîde dayalı icmayla sabit olan hüküm, habere değil icmaya izafe edilmiştir. İkincisi ise icmaya değil nassa izafe edilmiştir.

35. Fark: Neshin Mümkün Olduğu İcmayla Mümkün Olmadığı İcma Arasındadır

İcma sem'i (Kur'an ve Sünnet) bir delile bağlı ise nesih kabul etmez. Burada nesih icmayı delmeye yol açar. İcma akli bir delile dayalı olduğu takdirde ise nesih mümkündür. Hz. Ali önce "ümmü veled satılmaz" demiş sonra da "satıldığını gördüm" diye rivayet etmiştir. Ebu Hanife bu rivayeti delil olarak almış, hâkim onun satışına hükmettiği takdirde, kararını bir maslahata göre verdiği anlaşılırsa Ebu Hanife'ye göre hâkimin hükmü infaz edilir.

36. Fark: Mücmel Nassa Dayalı İcmayla Müfesser Nassa Dayalı İcma Arasındadır

Mücmel nass icmaya dayanak olduğunda hüküm icmaya izafe edilir. İcma eğer müfesser nassa dayalı olarak oluşmuşsa hüküm icmaya değil nassa izafe edilir.

37. Fark: Zâhir ve Müşkil Arasındadır

Zâhir; konuşan kişinin muradının sırf duymayla ortaya çıktığı lafza denir.

Müşkil ise, kendisiyle neyin kastedildiği, lafzın bizzat kendinden değil alametler üzerinde fikir, teemmül ve nazar ile idrak olunabilecek ölçüde manalardan biri kapalı lafızdır. Bu konudaki genel kurallarından biri de şudur: Her müşterek lafız aynı zamanda müşkil bir lafızdır.

38. Fark: Nass ve Müfesser Arasındadır

Nass; nesih ve tebdili kabul eden ve te'vile ihtimali olan lafızdır. Müfesser ise nassa göre sözdeki anlam daha belirgin ve daha fazla açıktır. Hükmü ise nesh ve tebdili kabul eder ama tevile muhtemeldir.

39. Fark: Müfesser ve Muhkem Arasındadır

Müfesser yukarıda açıkladığımız gibidir. Muhkem ise nesih, tebdil ve tevil kabul etmeyen lafızdır. Hükmü ise cümledeki manasıyla sözün gereğine göre (itikat ve amel) hükmetmeyi gerektirir. Allah Teâlâ "فسجد الملائكة" "Melekler secde etti." (el-Hicr 15/30) ayetindeki "الملائكة" kelimesi, (başında istiğrak ifade eden harfi tarif bulunan çoğul bir âmm lafızdır. Her âmm lafız gibi tahsise ihtimali vardır) meleklerin çoğunun secde ettiği anlamına da ihtimali vardır. Ancak devamında gelen كلهم sözü tahsisi ihtimalini ortadan kaldırmış ve bütün meleklerin secde ettiği anlamı kesinlik kazanmıştır. Ancak bu durumda meleklerin hep birden mi, yoksa ayrı ayrı mı secde ettikleri konusu hala teville açık bir ihtimal olarak kalmaktadır. Daha sonra gelen أجمعون (hep birden) sözü meleklerin hep birlikte secde ettiklerini belirtmiştir (ve böylece tevil ihtimali ortadan kalkmıştır).

40. Fark: Sarih ve Kinâye Arasındadır

Sarih, kastedilen anlam belli ve açık olan lafza denir. "Hak ortaya çıktı" ifadesi "hakın batıldan farkı belli oldu" demektir. Hükmü ise başka bir delile ihtiyaç duyulmadan zâhiri ile amel etmektir.

Kinâye ise kastın gizli, anlamın örtülü olduğu her lafızdır. (كنوت الشيء كنيته) "Şeyin üstünü örttüm, künyeledim" denilir. Yani onu örttüm demektir. Kinâyenin hükmü ise başka bir delil olmadan sırf dil açısından delalet ettiği anlam sebebiyle zâhiri ile amel edilememesidir. Mesela talak konusundaki kinâyeler böyledir. Zira bir kimse karısına "sen bâyinsin" dese ve bunu söylerken talakı kastetmediği takdirde talak gerçekleşmez. Çünkü beynûnet hakiki anlamında tarafların birbirinden ayrılması ve uzaklaşması demektir. Ancak boşanma konusunda ise ihtimallidir. Kastedilen mananın belirlenmesi için niyete itibar edilir. Ancak lafız hakiki manada kullanılmaya devam eder.

41. Fark: Mücmel ve Müteşâbih Arasındadır

Mücmel, özetle kelamın kapsamına giren kendisiyle neyin kastedildiği ancak konuşanın yapacağı bir açıklamayla anlaşılabilen lafızdır. Allah Teâlâ "وحرم الربا" "Ribayı haram kıldı." (el-Bakara, 2/255) âyeti mücmel örnektir.

Müteşâbih ise sözlük anlamı anlaşılabilir ama aklın bu anlamı kabul etmeden kaçındığı mananın yalnız muhkem lafızlar incelenerek anlaşıldığı lafızdır.

42. Fark: Farz ve Vâcip Arasındadır

Farz, sözlükte belirlenmiş takdir edilmiş anlamında (قطع) kesin olan şey demektir. Allah Teâlâ (سورة انزلناها وفرضاها) "Bu, bizim indirdiğimiz ve farz kıldığımız bir sûredir" (en-Nur 24/1) Farz kıldık ifadesi karar verdik anlamındadır. İstilah anlamı ise şek ve şüphelendir.

olmayan kesin bir delil ile sabit olan hükümdür. Hükümü ise; amel ve inkâr edenin tekfir edileceği derecede kesin inancı gerektirmesidir.

Vâcib ise sözlükte (سقوط) düşmek anlamına gelmektedir. Allah Teâla (فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا) "Yanları üzerlerine düşünce..." (el-Hac 22/36) âyetteki "وَجَبَتْ" düştü anlamına gelmektedir. Zira o inceleme sonucunda bir şeyden şüpheye düşmek anlamındadır. Vâcib kelimesinden geldiği de söylenebilir. O da kalp çarpıntısı anlamındadır. Zira sıkıntılı ve şüpheli bir delil ile sabit olduğundan dolayı vâcib diye isimlendirilmiştir. Hükümü ise; İnkârcısını kâfir kılacak kadar ilmen kesinlik ifade etmese bile gereğiyle amel edilmesi gereklidir. Ancak namazda Fâtiha sûresini okumak gibi vâcipleri terk eden kimse günahkâr olur. Şâfiî'ye göre her ikisi de aynı şeydir.

43. Fark: Mütevatir Haber ile Meşhur Haber Arasındadır

Mütevatir haber; kat'î ve doğrudan ilim ifade eder, amel etmeyi gerektirir ve inkâr edeni tekfir olunur. Meşhur haber ise, kat'î ilim ifade eder ve amel etmeyi gerektirir. Fakat inkârcısı tekfir edilmez.

44. Fark: Meşhur Haber İle Haber-i Vahid Arasındadır

Meşhur haber; âlimlerin çoğunluğuna göre kat'î ilim ifade eder ve amel etmeyi gerektirir. Haber-i vâhid ise kat'î ilim ifade etmez ama amel etmeyi gerektirir. Aslında her ikisinde de râvi tektir ama meşhur haber insanlar arasında meşhur olmuş ve yaygınlaşmış, ümmet kendisini benimsemiştir. Haber-i vâhid ise insanlar arasında ne meşhur ne yaygındır. Böylece fark ortaya çıkmıştır.

45. Fark: Bedel ve Halef Arasındadır

Bedel, abdestte yıkamanın yerine bedel olan mesh gibi kendi yerine başka bir şey ikame edilebilen şeydir. Meselâ meshin ayaktan çıkarılması mümkün olduğu halde mesh etmek caizdir. Ancak halef, asıl yapılabiliyorsa diğerini yapmak meşru değildir. Meselâ teyemmüm gibi. Teyemmüm abdestin halefidir. Abdest almak mümkünken teyemmüm almak caiz değildir.

KAYNAKÇA

Abay, Muhammet. "Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri" -*Tebliğler ve Müzakereler-Tartışmalı İlmî Toplantı* (21-22 Ekim 2011): 167-194. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Arslantürk, Hacı Ahmet. *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın*

- Veziriazamı Rüstem Paşa*. Doktora Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi, 2011.
- Atâî, Nevizâde. *Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku'l-Hakâik fi Tekmileti'ş-Şakâik*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Aycibin, Zeynep. *Katib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin*. Doktora Tezi, İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007.
- Ayvansarâyî, Hüseyin. *Hadikatü'l-cevâmi'*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- Baktır, Mustafa. "Kaide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 205-210. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Baltacı, Cahit. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1976.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Canatar, Mehmet. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.
- Cançelik, Ali. *Tarih Kaynağı Olarak 16. Yüzyıl Divan Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Donuk, Suat. *Ne'î-zâde Atâyî-Hadâiku'l-hakâik fi Tekmileti'ş-şakâik (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2015.
- Ece, Selami. "Şirvan Şah ve Şemâil Banu". *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (2003): 79-88.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: 'Müderrişîn Vezâîfi'", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999): 97-133.
- İbn Kemal Paşa. *Furûku'l-usûl li-İbn Kemal Paşa*. thk. Muhammed b. Abdülaziz el-Mübârek. Riyad: y.y., y.t.
- İpekten, Haluk vdğr, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: KTB Yayınları, 1988.
- İshakoğlu, Ömer. *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004.
- İvaz Efendi, *Furûku'l-usûl, Dârü'l-kütübi'l-vataniyye bi-Tûnis, 7329, vr. 215a-220b*.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1943.
- Kızılkaya, Necmettin. *İslam Hukukunda Farklar*. İstanbul: İz Yayınları, 2016.
- Kızılkaya, Necmettin. *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*. İstanbul: İz Yayınları, 2013.
- Kutluk, İbrahim. *Beyanı Mustafa bin Carullah Tezkiretü 'ş-Şuara*. Ankara: TTK

Yayınları, 1997.

Kutluk, İbrahim. *Kınalızade Hasan Çelebi, Tezkiretü 'ş-Şuara*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.

Özcan, Abdülkadir. "İvaz Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 490. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Özen, Şükrü. "Furûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 223-227. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Peçevî, İbrahim. *Peçevî Tarihi*. haz. Bekir Sıtkı Baykal. İstanbul: Neşriyat Yurdu Yayınları, 1969.

Selânikî, Mustafa Efendi. *Târîh-i Selânikî*. Haz. Mehmet İpşirli. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.

Şaban, İbrahim. "Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri". *Şarkiyat Mecmuası*. 17 (2010): 108-132.

Şaban, İbrahim. *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Yaptıkları Katkıları (XVII-XVIII. Asırlar)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

İnternet Kaynakları

<https://ia601302.us.archive.org/zipview.php?zip=/5/items/M-0007/17234-98.zip>
22.02.2018.

<http://wqf.me/?p=16703> 22.02.2018.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292405/h/filibeli-vecdi-divani.pdf>
30 Mart 2018.